

Tehetséggondozó intézmények a magyar felsőoktatás történetében

Papp István

■ A magyar oktatás történetében a tehetséggondozás eszméje némileg eltér a Nyugat-Európában létező modellektől. Míg az angolszász és francia kollégium az oktatási rendszeren belüli problémaként kezeli a kiemelkedő képességű hallgatók szakmai előmenetelének segítségét, addig nálunk ez szélesebb közéleti kérdéssé vált. Magyarországon a felfelé irányuló társadalmi mobilizáció beszűkülése miatt nem egy esetben a tehetséggondozó intézmények révén kívánták ezeket a szociális kérdéseket megoldani. Írásunkban három különböző modellt mutatunk be, amelyek a 20. század folyamán eltérő módon próbáltak válaszolni a fenti kihívásokra. Az 1895-ben alapított Eötvös Collegiumban a szigorú szakmai képzés került előtérbe, s kezdetben kiemelkedő képességű középiskolai tanárokat, az idő múltával viszont egyre inkább szaktudósokat képeztek. A neves intézményt 1950-ben megszüntette a diktatórikus hatalom, s bár 1956-ban megváltozott formában újraindult, sokáig nem nyert vissza régi hírnevét. Az 1940-es évek elején induló népi kollégiumok a korabeli Magyarország legnépesebb társadalmi rétegének, a parasztságnak a gyermekeit kívánták segíteni. Bár ezekben az intézményekben is számos kiváló tudós és művész végzett, a kiválasztásnál elsősorban a szociális szempontok játszottak szerepet, a pedagógiai munka során pedig a közéleti szerepvállalásra készítették fel a diákokat. A Kádár-rendszer második felében megalakuló szakkollégiumok a két modell legjobb vonásait egyesítették: nagy hangsúlyt fektettek a szakmai képzésre, de a közéleti felelősségvállalás eszméjét is elhintették a diákok között. ■

A magyar történelem bővelkedik ellentmondásokban, furcsa jelenségekben, időtlen és ásatag elgondolásokban. Mindez különösen igaz a hazai tehetséggondozás történetére, amely alapvetően különbözött az angolszász, de még a francia modellektől is, bizonyos érintkezési pontok és hasonlóságok ellenére. A legfontosabb eltérés abban ragadható meg, hogy Nyugat-Európában a kiemelkedő kvalitással bíró diákok pályájának egyengetése az oktatási-felsőoktatási szakkérdések egyike, olyan probléma, amelynek kezelése az oktatási rendszeren, hálózaton belül megoldható. Fontos kihívás, de nem olyan összetársadalmi ügy, amely országos napilapok hátsbjain dülő vitákat váltana ki, neves értelmiségieket készítené véleményük kifejtésére, és időnként heves politikai vitákat eredményezne.

Magyarországon a tehetséggondozás ügye, néhány szerencsés kivételtől – így például az Eötvös Collegiumtól – eltekintve mindig kibogozhatatlanul összefonódott a társadalmi mobilitás sokkal szélesebb, szerteágazóbb problémakörével. Nálunk nagyon ritkán adatott meg, hogy – akár a civil szféra, akár az állam részéről eredt – a tehetséggondozó intézményeket életre hívó szándék ne párosult volna valamilyen társadalompolitikai céllal. Alig-alig találunk olyan intézményeket, ahol pusztán tehetséges filológusokat, orvosokat vagy művészettörténészeket kívántak nevelni. Általában mindig valamilyen mögöttes szándék tört elő, hol szelídebben, hol nyersebben a tehetséggondozó intézmények homlokzata mögül: volt, amikor a középiskolai tanárság utánpótlását, volt, amikor a középosztály felfrissítését vagy éppen a népi értelmiség ki-nevelését tűzték ki célul. Akadt olyan kezdeményezés is, amikor a szocialista nemzeti tudatot szolgáló értelmiségi osztály megteremtését remélték a tehetséggondozó intézményektől. Ez a sajátos politikai-társadalompolitikai többlet az, amely a honi kollégiumokat az angolszász *college* intézményétől élesen megkülönbözteti. Ezzel természetesen nem azt állítjuk, hogy az oktatás ne játszana fontos és kiemelkedő szerepet a társadalmi mobilitás folyamatában Nyugat-Európában is, de Magyarországon sokkal direkter és kitapinthatóbban mutatkozott meg az iskolában mindenütt benne rejtőző politikum. Ennek oka, hogy össztársadalmi méretekben igen sokszor szűk keretek közé szorult a mobilitás, és nem egy esetben a tehetséggondozó intézmények révén próbáltak ezen az állapoton segíteni.

Írásunkban különböző modelleket mutatunk be, amelyek leginkább abban különböznek egymástól, hogy mennyire a tudományos utánpótlás nevelése vagy a politikai szándékoktól motivált értelmiségiképzés számított meghatározónak. Természetesen nem beszélhetünk tiszta modellektől, hiszen a legklasszikusabb tehetséggondozó intézmény, az Eötvös Collegium történetét is áthatotta valamilyen mértékben a közéletiség és a népi kollégiumokban is nevelődtek briliáns tehetségek. Ezért tipizálásunk, mint minden általánosítás, magában foglalja a leegyszerűsítés veszélyét.

Történetünk kezdőpontja, ha nem is vész az idők homályába, de eléggé bizonytalan és nehezen meghatározható. A magyar oktatás történetében igen sokáig nem vált el élesen egymástól a közép- és felsőfokú oktatás szervezete, pontosabban a tehetséggondozás történetében kiemelkedő szerepet játszó protestáns kollégiumok esetében bizonyosan nem. Egészen az 1850-ben bevezetett Entwurfig, amely általánossá tette a kötelező érettségi intézményét Magyarországon, az ősmoddellnek tekinthető debreceni református kollégiumban egy intézményen belül az alsó-, a közép- és a felsőfokú oktatás strukturálisan és személyileg is összefonódott. Két szempontból ez az iskolatípus mégis fontos volt a hazai tehetséggondozás történetében, ahogyan arra az egyik első népi kollégium igazgatója, Kardos László is rámutatott terjedelmes életút-interjújában: „Ha a protestáns kollégiumok azt jelentették, hogy jelentékeny számú népfít karoltak fel, akkor valóban, szociális tartalmát tekintve a régi protestáns kollégiumoknak és a Bolyai-kollégiumnak már az első állapotában is valamiféle rokonságát meg lehet találni. A másik az, hogy a kor feltételeinek megfelelően a protestáns kollégiumok a kor kérdéseivel és szellemi áramlataival intenzív kapcsolatot tartottak fenn, annál is inkább, mert a református kollégiumok, vagyis a protestáns egyház vezetése alá tartozó reformeszméket képviseltek a maguk idejében” (Kardos, 2000, 26).

Ezt a szellemi rokonságot a népi kollégisták általában elfogadták, sőt büszkén vallották, így Csokonai Vitéz Mihály, Arany János vagy Ady Endre a szemükben ugyanúgy a népi te-

hetséggondozás alanyának számított, mint ők maguk. Ezzel együtt az első igazi, kifejezetten a modern oktatás és tudomány kihívásainak megfelelő tehetséggondozó intézménynek az 1895-ben alapított, a teljes nevén báró Eötvös József Collegiumnak nevezett intézet tekinthető.

Az Eötvös Collegium

Az 1867-es kiegyezést követően a rohamtempóban modernizálódó gazdaság, az egyre gyarapodó állami bürokrácia, a szélesedő tudományos élet szakemberek tömegét igényelte, és ez komoly oktatási reformokat indukált. Ezen belül is kiemelt figyelmet szenteltek a korszak pedagógiai szakemberei, elsősorban Kármán Mór, illetve vallás- és közoktatásügyi miniszterei, Trefort Ágoston, Eötvös Loránd és Wlassics Gyula a középiskolai tanárképzés reformjának. Hosszas előkészítő munkálatokat követően 1895-ben nyílt meg a mai Szabadság híd pesti hídfőjéhez közel eső Csillag utcában az Eötvös József nevet viselő középiskolai tanárképző internátus (Tóth, 1995). Az intézmény célját Wlassics Gyula a Ferenc József uralkodó számára készített felség-előterjesztésében így fogalmazta meg: „...az állam által fizetett 30 helyre az előírt előzetesen meghirdetett vizsga alapján olyan középiskolai tanárjelölteket vettek fel, akik részben az egyetemi tanulmányaikat már megkezdték, részben pedig olyanokat, akik ebben a tanévben kezdik középiskolai tanárjelölti pályájukat, s akiknek általános képességei, szorgalma, műveltsége és viselkedése a legkitűnőbbben alkalmasnak látszik arra, hogy ők képzésük révén a tudomány és oktatás területén a hazai kultúra felemelkedésének hatékony tényezői lesznek” (Kósa, 1995, 171).

A barokkos körmondat magában foglalja az Eötvös Collegium, hivatalosan mindmáig élő nevelési modelljének lényegét: tudós tanárokat kívántak képezni a középiskolák számára. Az 1950-es államosításig a modell részét képezte a több napon át tartó felvételi vizsga, az ún. fejkopogtatás, amelynek során a szakvezető tanárok megpróbálták kideríteni a jelentkezők szakmai felkészültségét. Ezt követően a diákok számos órát a Collegium épületében hallgattak, paléozódásukat számos vendégtanár, kiemelt idegen nyelvi képzés, színvonalas könyvtár és külföldi ösztöndíjak, főként az anyaintézménynek tekintett párizsi École Normale Supérieure-rel ápoltt intenzív kapcsolatok segítették. A Collegiumba elsősorban bölcsészeket és kisebb arányban természettudósokat vettek fel, akiket igen szoros, szinte családias közösségekben neveltek (a Collegium sajátos, a közösségi összetartozást erősítő hagyományairól lásd Paksa, 2004, 96–120).

A Collegium életben az első nagy változást az 1911-es esztendő hozta, amikor az akkor még lazán beépített Gellért-hegyen méltó épületbe költözhetett, többek között Alpár Ignác tervező munkájának köszönhetően. A hol Ménesi, hol Nagyboldogasszony úton álló Collegium jellege már az alapítást követő első évtizedekben is sokat változott. Bár számos kiváló középiskolai tanárt adott, akik Kolozsvártól Hatvanig, Szeghalomtól Sopronig emelték a gimnáziumok színvonalát, mégis egyre jobban előtérbe került a tudósképzés. Ennek első látványos bizonyosságát az 1900-as híres évfolyam szolgáltatta, amelyhez Horváth János, Kodály Zoltán, Szabó Dezső, Szekfű Gyula és Zemplén Győző tartozott. A trend a következő évtizedekben sem változott, szinte felsorolni is lehetetlen azokat a kiválóbbnál kiválóbb szaktudósokat, akik Bárczi

Gézától kezdve Harmatta Jánoson át Kosáry Domokosig bezárólag mind-mind az Eötvös Collegium lépcsőit koptatták. Az intézmény stabilitását többek között a hosszú időn át hivatalban lévő, az intézmény iránt személyesen elkötelezett, az épületben bent lakó igazgatók, így az alapító Bartoniek Géza és utódai, Gombocz Zoltán és Szabó Miklós is biztosították. Bár az Eötvös Collegiumot nem jellemezte a korabeli magyar közélet problémái iránti érzéketlenség és gögös bezárkózás, a felvételi kritériumoknál a szociális szempontok nem, csupán a szakmai felkészültség számított. Emellett az intézmény tudatosan távol tartotta magát a napi politikától, sem a falain belül nem tűrt meg politizálást, sem a tagok ilyen irányú tevékenységét nem nézték jó szemmel, mondván, elvonja őket a szakmai munkától.

Az Eötvös Collegium 1946-ban ünnepelte fennállásnak 50. évfordulóját. A jeles évfordulót a Volt Eötvös Collegisták Szövetsége nagyszabású ünnepségsorozattal szeretne volna köszönteni, s ennek alkalmából készítették el Pátzay Pállal azt az emlékérmét, amely igen jól tükrözte az intézmény szellemiségét. Az éremre a Keresztury Dezsőtől származó jelmondatot vészték: „Szabadon szolgál a szellem.” (Tóth, 2004, 24). Bár a háború utáni évek pénzügyi nehézségei és a komorodó belpolitikai légkör miatt végül elmaradtak az ünnepségek, a jelmondat túlélte ezeket az éveket, és mindmáig a Collegium szakmai munka és kritikai gondolkodás iránti elkötelezettségét fejezi ki.

Hamarosan az Eötvös Collegium léte is megkérdőjeleződött, hiszen az autonóm gondolkodást elnyomó kommunista diktatúra nem tűrte el a független szakmaiságot. Előbb 1948/49-ben alaposan megrostálták a diákságot, s olyan kiváló intellektusokat távolítottak el, mint Hankiss Elemér, Lator László vagy Vekerdí József, majd 1950-ben hivatalosan is véget ért a régi Eötvös Collegium története, mivel diákszállóvá alakították át (Kapitány, 2011, 365). Az átmenet nehéz éveit követően az 1956-os forradalmat követően alakult újjá az Eötvös, de a diktatúra mindennapjaiban nyilvánvalóan nem nyílt mód a régi intézmény újjászervezésére. A változó időket szemléletesen tükrözte, hogy immár Eötvös Kollégiumnak nevezték a Ménesi úti intézményt, érzékeltetve, hogy csupán részleges folytatásról lehet szó. A régi és az új Eötvös kapcsolata ellentmondásosan alakult, ahogyan az egy 1960-as évekbeli tag visszaemlékezéséből is kiderül: „Az 1948 előtti öregdiákok minden lehető alkalommal kinyilvánították, hogy ez nem az »igazi« Eötvös Collegium már, tény viszont, hogy a mi időnkben is komoly törekvés volt arra, hogy szakmailag minél felkészültebb emberek kerüljenek ki onnan. Bár elitképzésről nem volt szabad beszélni, mert ez nem fért össze a szocialista pedagógia elveivel, mindenestre plusz követelményeket támasztottak velünk szemben, például a kollégiumban esténként kötelezőként felveendő szemináriumokat kaptunk. [...] Plusz nyelvórákat is fel kellett vennünk az egyetemi nyelvórákon kívül, és legalább jeles rendű (4,50 feletti) tanulmányi eredményt kellett produkálnunk” (Gereben, 2011, 843).

Az újjáalakult, immár Eötvös Kollégiumnak nevezett intézmény 1957 és 1959 között alakította ki azt a pedagógiai modellt, amelyet szakkollégiumnak nevezhetünk (Pál, 2012, 30–40). A diktatúra lassacskán enyhülő évtizedeiben egészen az 1990-es rendszerváltásig fennmaradt ez a modell, amelynek keretében ugyancsak kiváló középiskolai tanárok, művészek és tudósok egyaránt kerültek ki a Kollégium falai közül. Ugyanakkor a Collegium nem nyerhette vissza régi fényét, elsősorban azért, mert nem volt meg a szabad szellemi légkör, amely ehhez kellett volna. Bár az ellenzéki mozgalmaktól a Kollégium diáksága távol tartotta magát, számos tagja markáns véleményt fogalmazott meg különböző közéleti kérdésekben (kicsi ország-vita,

határon túli magyarok ügye, a KISZ szerepének értelmezése; a konfliktusokról lásd Pál, 2012). Végül 1991-ben visszakapta régi nevét és önállóságát Eötvös Collegium, amely a sors és a politikai döntéshozók furcsa firtora következtében éppen századik születésnapján, 1995-ben került újból az Eötvös Loránd Tudományegyetem fennhatósága alá. Mindenesetre a hazai felsőoktatás kétségkívül legsikeresebb intézménye immár történetének 118. évében jár, és a gyorsan változó időkben is igyekszik régi hagyományainak legnemesebb elemeit megőrizni.

A népi kollégiumok

A népi kollégiumi gondolat eszmei forrásvidékét kutatva az 1920-as évek második feléig kell visszamenünk. Egészen pontosan Szabó Dezső személyéig, aki először *Az elsodort falu* című regényében kapcsolta össze a tehetséggondozás és a társadalmi mobilitás problémakörét. Szabónál a két fogalom elválaszthatatlanul egybefonódott, mivel nem kevesebbet tűzött ki célul, mint a történelmi és kiegyezés után született polgári középosztály lecserélését egy új, a parasztságból származó rétegre. Elgondolását azzal indokolta, hogy a magyar állam életét meghatározó elitek 1918-ban csődöt mondtak, és ők tehetők felelőssé a történelmi Magyarország bukásáért.

Bár Szabó Dezső sohasem maradt mentes a romantikus, túlzó felhangoktól, és a paraszti társadalomról szerzett ismeretei igen korlátozottak voltak, néhány alapproblémát mégis nagyon világosan felismert. Tisztában volt azzal, hogy a korabeli magyar társadalmon belül eléggé szűkek a felfelé irányuló társadalmi mobilitás lehetőségei, s azt is átérezte, hogy az oktatás az egyik legfontosabb mobilizációs csatorna. Az 1935-ben megjelent, *A magyar középosztály megteremtése* címet viselő tanulmányban lényegében a népi kollégiumok hálózatát vitette előre: „Az Állam kollégium hungaricumokat állít fel Budapesten és a vidék nagy metropoliszaiban. Ezekbe a hatalmas internátusokba gyűjti fel a magyar nép azon gyermekeit, kiket az információs intézmények tényleges felülvizsgálatai után alkalmasoknak ítél a kiválasztásra. Ezeket azután hajlamuk szerint küldi az üzleti, ipari, művészi, irodalmi, tanítói, jogi, mérnöki, katonai stb. pályákra eljuttató közép- és később főiskolákra. Az internátusoknak csupán nevelői szerepük volna. Az ifjú ezek nevelésében és eltartásában volna egészen addig, míg a közösség szolgálatába lép” (Szabó, 1991, 180).

A magyar irodalom és közélet magányos bölényének számító Szabó Dezső szavai termékeny talajra hullottak, mivel a kortárs közvéleményt élénken foglalkoztatta a tehetséggondozás problémája, amelyet ekkor a *népi tehetségmentés* kifejezéssel írtak le. A jelzős szerkezet első tagján a paraszti sorból jövő fiatalokat értették, a nép fogalmának pontosabb meghatározása nélkül, a második elem viszont a felülről, az állam vagy tehető magánszemélyek (ekkor még nem használatos és ismert a civil szféra fogalma) patronálásával lezajló folyamatra utalt. A szélesebb közvélemény először 1934-ben hallhatott a népi tehetségmentés ügyéről, amikor sokszereplős, több orgánumot megmozgató vita zajlott a kérdéstről (a vitáról lásd Papp, 2008, 64–71). A disputát Németh László, *A nép Eötvös-kollégiuma* című írása robbantotta ki. Az író a rá jellemző inspiratív módon, kissé ködös részletekkel, de mégis a későbbi népi kollégiumi modellt fogalmazta meg. Azzal a különbséggel, hogy Németh elsősorban a tehetséges, a falujukat vezetni képes parasztfiúk kiemelésére gondolt. A polémiában a kor neves értelmiségei

közül sokan felszólaltak, így Illyés Gyula, Cs. Szabó László, Szerb Antal, Tamási Áron, Kerék Mihály és Pintér Jenő. A vitában napirendre került minden kérdés, amely később a népi kollégiumok kapcsán megfogalmazódott: szakmai előmenetelre vagy közéleti szerepvállalásra neveljenek-e a kollégiumok, állami vagy magánfenntartással működjenek, hogyan válasszák ki a tagokat, milyen viszonyban legyenek a parasztsággal. A kérdéskör a második világháború végéig, változatos formában újból és újból napirendre került, a szereplők lényegében ugyanazokat a dilemmákat gondolták végig.

Az első komoly lépésre 1940-ben került sor, amikor hosszas előkészítő munkát követően megalakult a Bolyai Kollégium, amely 1942-ben Györfly István nevét vette fel (az 1944-ig tartó időszakot az alábbi munka alapján foglaljuk össze: Papp, 2008). Kezdetben a két világháború közötti korszak legnagyobb ifjúsági szervezete, a Turul Szövetség (a befolyásos szervezet történetéről, egyes irányzatainak konfliktusairól lásd Kerepeszki, 2009) patronálásával létezett, majd az egyre inkább balra toló kollégium egy önálló szerv, az ún. Pártfogó Testület védőernyője alatt folytatta működését. Bár a háború vége, majd még inkább az 1946-os év komoly változásokat hozott, néhány fontos jellemvonás már ekkor véglegessé vált. A Bolyai/Györfly Kollégium első számú célkitűzése az egyetemeken, főiskolákon tanuló paraszti származású diákok tanulmányainak támogatása volt. Ingyenesen vagy nagyon alacsony összegért szállást, étkezést, könyvtárat és különórákat biztosítottak a tagok számára. A magukat gyakran parasztdiákoknak vagy parasztegyetemistáknak nevező ifjak elsősorban nem tudományos karrierre, hanem közéleti szerepvállalásra készültek. Közigazgatási szakemberként, gazdasági tisztviselőként, tanárként is elsősorban azt a paraszti társadalmat kívánták szolgálni, amelyből zömmel ők maguk is származtak. Jó néhányan közülük politikai pályára léptek, elég az 1955–56-ban miniszterelnöki posztot betöltő Hegedüs Andrásra utalnunk.

A közéleti szerepvállalás iránti elkötelezettségből adódóan a kollégiumok belső életét a diákok önkormányzata határozta meg. A Pártfogó Testület tagjai részben a politikai mentőövet biztosították, részben pedig az anyagi forrásokat teremtették elő. A diákok felvételéről és kizárásáról, a tanárok meghívásáról, a kollégiumi közgyűlések összehívásáról és napirendjéről, a mindennapi pénzügyek kezeléséről a tagok által választott tisztviselők gondoskodtak. Gyakran tartottak heves vitákkal tartott közgyűléseket, ahol mindenki elmondhatta véleményét, s nem egy esetben, így az igazgató személyének kiválasztásánál is, szembeszegültek a pártfogók akaratával. Ez a kollégiumi modell inkább a protestáns gimnáziumok önkormányzatára emlékeztetett, mintsem az Eötvös Collegium hierarchikusan felépülő, szigorú szakmai munkára összpontosító közösségére.

A második világháború végét követően a Magyarországot koalícióban kormányzó pártok mindegyike egyetértett a társadalmi mobilizáció gyorsításának, a népi tehetségek felemelésének eszméjével. A politikai pártok közül a Magyar Kommunista Párt és a Nemzeti Parasztpárt járt élen a Nékosz támogatásában. Törekvéseik szoros összefüggésben álltak a hagyományos középosztály vagy másképpen szólva régi értelmiség lecserélésének, rosszabb esetben szétzúzásának szándékával (Majtényi, 2005, 57–60). Ebből adódóan 1946 és 1949 között a Népi Kollégiumok Országos Szövetsége kiemelt kormányzati támogatással működhetett (Papp, 2002, 322–336). Az erős politikai hátszélről árulkodott az a tény, hogy a Népi Kollégiumokat Építő Mozgalom fővédnöki tisztét Tildy Zoltán köztársasági elnök, díszelnöki megbízatását pedig Nagy Ferenc, Rákosi Mátyás, Szakasits Árpád és Veres Péter vállalta. 1946 szeptemberétől

országszerte instruktorok keresték fel a megyéket, és elkezdték a helybeli népi kollégiumok szervezését. A legfontosabbak az egyetemi és főiskolai kollégiumok voltak, amelyek általában egy-egy kar hallgatóit tömörítették. Budapesten 35, a nagyobb vidéki városokban 15 egyetemi vagy főiskolai népi kollégium kezdte meg a működését. Ezek mellett általános és középiskolai népi kollégiumokat is alapítottak, azzal a nyilvánvaló szándékkal, hogy felmenő rendszerben biztosítsák a diákság utánpótlását.

Egy 1948-ban készült felmérés szerint közel 10 ezer diák lakott a 160 népi kollégium falai között. Közülük a paraszti származásúak aránya valamivel meghaladta az 50%-ot, ami megfelelt a parasztság összetársadalmi arányának. Vagyis ebben a tekintetben mindenképpen sikeresnek bizonyult a népi kollégiumi modell. Számos tehetséges művészt és tudóst indítottak útjukra a népi kollégiumok, akik közül Bacsó Péter, Hernádi Gyula, Jancsó Miklós, Juhász Ferenc, Nagy László vagy Soós Imre nevét emelhetjük ki, bár a felsorolást még hosszan folytathatnánk.

Mind a korabeli források, mind a későbbi visszaemlékezések tükrében egyértelműen kijelenthetjük, hogy a népi kollégiumok rendkívül erős szolidaritást, közösségi érzületet csepegtettek tagjaikba. A közös kirándulások, építőtáborok, énekkari próbák, politikai demonstrációk valóban elhittették ennek az értelmiségi nemzedéknek a tagjaival, hogy „holnapra megforgatjuk az egész világot” – ahogyan azt a mozgalom himnuszává vált egykorú dal hirdette.

Az éveken át komoly sikereket felmutató népi kollégiumi mozgalmat mindaddig pártfogolta a Magyar Kommunista Párt, amíg az közvetlen hatalmi céljait szolgálta. A Nékosz iránti bizalom a kortárs szemlélők számára viharos gyorsasággal fogyott el. Hiszen 1948. március 15-én, az első Kossuth-díjak átadásakor még a kitüntetettek sorában találjuk a Nékosz főtítkárárt, Kardos Lászlót. Néhány hónappal később viszont már súlyos kritikával illették az egyesült munkáspárt vezető testületei a népi kollégistákat, részben kül-, részben belpolitikai okokból. A Nékosz helyzetének megrendülése szoros összefüggésben állt az egész kommunista táboron belüli ideológiai szigorodással, amelynek látványos jele a különutas jugoszláv politika megbélyegzése volt. Immár véget ért a propaganda által hirdetett népi demokratikus szakasz, és a szovjet minta direkt másolása vált kötelezővé. Ilyen körülmények között minden, a maga autonómiáját hirdető, nem közvetlenül a Párt felügyelete alatt álló szervezet gyanússá vált, és nem kerülhette el a megrendszabályozást (a Nékosz elleni 1948-as támadások hátterét nagyszerűen elemzi Pataki, 2005, 330–371).

A népi kollégiumi modell lehetetlenné válását és szükségszerű bukását nem csupán a megváltozott politikai környezettel magyarázhatjuk, pontosabban nem csak az intézményi struktúra sztálini mintájú átépítésével. Az eddigi kutatások során nem szenteltünk kellő figyelmet annak a ténynek, hogy a népi kollégiumok születésüktől kezdve a parasztság társadalmi mobilizációját segítették elő, s ez az alap gondolat szemben állt a munkásságra építő, bolshevik logikát követő kommunista párt elképzeléseivel. Ezért amikor 1948 nyarán egyre-másra szállozóztak a hírek a magántulajdonon alapuló paraszti társadalommal szembeni fellépésről, a szovjet kolhozrendszer magyarországi bevezetéséről, nyilvánvaló vált, hogy ezek a változások nem hagyják érintetlenül a Nékoszt sem. Figyelemre méltóak a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) főtítkárának, Rákosi Mátyásnak a szavai, amelyek éppen egy hónappal a kollektivizálást meghirdető kecskeméti nagygyűlést megelőzően hangzottak el. Rákosi az MDP egyik vezető testületének, a Szervező Bizottságnak az ülésén igen élesen bírálta a mozgalmat: „Meg kell változtatni a mozgalom vezetőségét, már maga az a gondolat, hogy nem valók ipari munkások

a Nékosz-mozgalomba, illetve kollégiumba, ez az ipari munkásságnak a lebecsülése. Lebecsülése annak az osztálynak, amely a kommunista párt bázisa volt, és amely nélkül az MDP sem tudná folytatni munkáját. Munkásgyermeket kell odavinni. Az ipari munkásságnak is meg lenni a maga megfelelő képviselőjének a kollégiumokban, az se baj, ha több lesz belőle, mint a parasztságból, mert a fejlődés arra megy, hogy a parasztság száma lassan csökken vagy stagnál” (Svéd, 1994, 229).

Rákosi Mátyás szavai nem maradtak hatás nélkül, hiszen 1948. szeptember 2-án a Magyar Dolgozók Pártja határozatot fogadott el a Nékosz helyzetéről, vagyis bolsevik rítus szerint nyilvánosan megbélyegezte az addig dédelgetett népi kollégiumokat (MDP-határozatok, 1998, 48–50). Öt pontban sorolták fel a vétségeket, de ezek közül a legfontosabb az első mondat: „Megfeledeztek arról a döntő szerepről, amelyet a munkásosztály és a párt a Nékosz-mozgalom életre hívásában és megerősítésében játszott” (MDP-határozatok, 1998). A népi kollégiumok még egy évig léteztek, végleges megszüntetésükre 1949. július 10-én került sor. A hivatalos döntés bejelentését, nem kevés cinizmussal és megfélemlítő szándékkal övezve, napra pontosan a Nékosz megalakulásának 3. évfordulójára időzítették. Ezzel véget ért egy különleges pedagógiai modell története. A népi kollégiumok egyszerre voltak felsőoktatási tehetséggondozó intézmények és a politikai szerepvállalásra, visszafogottabban fogalmazva a közéleti tevékenységre felkészítő iskolák, amelyek kétségkívül valós mobilitási kihívásokra próbáltak választ adni.

A népi kollégiumok örökösei – a szakkollégiumok

A népi kollégiumok hálózatának megszüntetésével a tehetséggondozás problémája is jó időre kikerült a köztudatból, és a politika érdeklődésére sem tarthatott számot. Legalábbis 1956-ig bizonyosan nem, hiszen a harmadik világháború lázában égő pártvezetés a rendelkezésre álló költségvetési források nagy részét a nehézipar fejlesztésére fordította. Az oktatás jelentős mértékben leértékelődött, s bár a hallgatói létszám számottevő mértékben nőtt, a kollégiumi férőhelyek növelésére nem került sor. A névleg az egyenlőséget középpontba állító marxista-leninista ideológia kifejezetten ellenségesen tekintett a tehetségnevelés olyan hagyományos intézményeire is, mint az Eötvös Collegium. Ezt többek között azért támadták, hogy „elitista képzést” folytat, és ez nem illeszthető bele a „szocialista szakemberképzésbe” (Borsodi, 2009, 21).

Ugyanakkor a munkásszarmazású fiatalok helyzetén sem sikerült segíteni, a családjukból hozott, kétségkívül jelentős hátrányokat sem tudták érdemben orvosolni. A probléma orvoslására indították el 1948-ban az ún. szakérettségis tanfolyamokat, amelyek révén a tehetségesnek tartott munkásfiatalok műveltségbeli hiányait kívánták lehetőleg minél gyorsabban mérsékelni. A kísérlet felettébb kétséges eredménnyel zárult, hiszen nem egy esetben frusztrált hallgatók szereztek szakérettséget, akik még a leszállított követelményeknek sem igazán tudtak megfelelni (Majtényi, 2005, 99–101). Így sem a mobilitási problémákat, sem pedig a vele korábban összekapcsolt tehetséggondozás ügyét nem tudták megnyugtatóan rendezni.

Az 1956-os forradalom leverését követően egy ideig kifejezett bizalmatlansággal viseltetett a politikai vezetés a felsőoktatásban tanuló ifjúság iránt, hiszen a forradalmi bizottságok

és a fegyveres felkelőcsoportok tagjai között igen nagy számban találhattak fiatalokat. Csupán az 1960-as évek második felétől kezdett enyhülni az egyetemekre nehezülő politikai nyomás, és kerülhettek újból napirendre a tehetséggondozás kérdései. Ez a folyamat igen óvatosan haladt, s először inkább a kollégiumok általánosabb problémái (kevés férőhely, alacsony komfortfokozat, közösségi nevelés hiánya) vetődtek fel. Az 1968-tól útjára induló új gazdasági mechanizmus során a reformgondolat támogatói között szép számmal bukkantak fel egykori népi kollégisták. Egy 1968 februárjában tartott, a Művelődésügyi Minisztérium és a Kommunista Ifjúsági Szövetség által szervezett országos tanácskozáson elfogadott dokumentumban már egyenesen úgy fogalmaztak, hogy „mind társadalmilag, mind a kollégiumok és diákotthonok belső helyzetét tekintve meg van minden objektív és szubjektív feltétel ahhoz, hogy jelentősen meggyorsítsuk a diákotthonok kollégiummá fejlesztését” (Svéd, 1994, 523).

A meglévő hagyományok közül a régi Eötvös Collegium és a népi kollégiumok tradíciója merült fel, mint követendő példa. Kérdés persze, hogy a diktatúra viszonyai között, egy erősen szabadsághiányos korban mennyire nyílt lehetőség alulról szerveződő, saját szabályai szerint működő, a szakmai karrier építésében is segítséget nyújtó kollégiumok létrehozására. Végül a jól bevált recepthez folyamodtak: 1970-ben a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen belül megalakult a Rajk László Szakkollégium. Az intézmény létrehozatalában és későbbi megmaradásában kulcsszerepet játszott az egyetem akkori rektora, Szabó Kálmán. Ő hajdani Győrffy-kollégistaként szívügyének tartotta mind a társadalmi mobilitás, mind a tehetséggondozás ügyét.

Az intézmény névválasztásával a népi kollégiumi mozgalom legfőbb patrónusa, Rajk László belügyminiszter előtt tisztelegtek. Bár Rajkot hivatalosan rehabilitálták, sőt 1969-ben utcát is elneveztek róla, emlékének ápolása mégis finom fricskát jelentett az egykori elvtársának bitófára juttatásában tevékeny szerepet játszó Kádár Jánosnak. Az MSZMP első titkára élete végéig hordozta Rajk László halála miatt lelki furdalásának terhét, de a szakkollégium ennek ellenére nem csupán megalakulhatott, hanem a magyar reformfolyamat 1970-es évek közepén történt leállítását is átvészelte, s mindmáig működik.

Vajon mennyiben tekinthető a Rajk László Szakkollégium a korábbi tehetséggondozó, kollégiumi mozgalmak örökösének? A téma monográfusa így vélekedik: „A Rajk-kollégiumot leszámítva, az újabb, a 80-as években kibontakozó szakkollégiumi mozgalom minden tekintetben kívül esik a népi kollégiumok eszmekörén és históriáján, csupán a kollégiumi gondolat elvont eszméje kapcsolja őket össze. A Rajk-kollégium csírája viszont mélyen be van ágyazva a népi kollégiumok történetébe” (Pataki, 2005, 496).

E sorok írója némiképp megengedőbben fogalmazna, már csak azért is, mert az 1980-as évektől fellendülő szakkollégiumi mozgalom, benne a közvélemény előtt leginkább ismert, Széchenyi István és Bibó István nevét viselő kollégiumok történetének higgadt, tudományos elemzése, a történeti távlat hiánya miatt még nem történt meg. Mindenesetre érdemes felidézni a Rajk László Szakkollégium létesítéséről szóló rektori határozatot, amely az alábbi módon határozta meg az intézmény küldetését: „A Szakkollégium célja: a kollégisták tudományos munkájának intézményes elősegítése, valamint erős szocialista közösségi szellemük és társadalmilag elkötelezett aktív magatartásuk kifejlesztése” (Chikán, 2010, 16). Ha ebből a definícióból kivesszük az adott kortól elválaszthatatlan *szocialista* jelzőt, akkor ma is aktuális és érvényes a több mint negyven évvel ezelőtt megfogalmazott célkitűzés. Pontosan ebben

rejlük a mára jelentősen megerősödött szakkollégiumi hálózat valódi értelme: a legjobb magyar pedagógiai hagyományokat követve, egyszerre kívánnak a tehetséggondozás és a hazai tájakkon attól még valószínűleg hosszú ideig el nem választható társadalmi mobilitás ügyének szolgálatot tenni. Ezért is méltók a jelenkor és a jövő figyelmére.

Hivatkozások

- Borsodi Cs. (2009): Forradalom az Eötvös Loránd Tudományegyetemen 1956-ban. In: Némethné Dikán N.; Szabó R.; Vida I. (szerk.): *A budapesti egyetemisták és főiskolások 1956-ban*. Nagy Imre és kora V. kötet. Budapest: Nagy Imre Alapítvány – Gondolat, 8–70.
- Chikán A. (2010): *Repedező falak között*. Rajk László Szakkollégium 1970–1990. Beszélgetés Chikán Attilával. Budapest: Rajk László Szakkollégium.
- Gereben F. (2011): Egyetemi évek (1962–1967). In: Horváth L.; Laczkó K.; Tóth K. (szerk.): *Lustrum*. Budapest: Typotex – Eötvös Collegium, 838–860.
- Kapitány A. (2011): Az 1950-es évek a Kollégium történetében. In: Horváth L.; Laczkó K.; Tóth K. (szerk.): *Lustrum*. Budapest: Typotex – Eötvös Collegium, 365–377.
- Kardos L. (2000): „Amikor a népi kollégiumokról vallanom kell...” – Kardos Lászlóval beszélget Tasi József. Budapest: Püski.
- Kerepeszki R. (2009): A Turul Szövetség. In: Romsics I. (szerk.): *A magyar jobboldali hagyomány 1900–1948*. Budapest: Osiris.
- Kósa L. (1995) szerk.: *Szabadon szolgál a szellem. Tanulmányok és dokumentumok a száz esztendeje alapított Eötvös József Collegium történetéből*. Budapest: Gift Kft.
- Majtényi Gy. (2005): *A tudomány lajtorjája. „Társadalmi mobilitás” és „új értelmiség” Magyarországon a II. világháború után*. Budapest: Gondolat – Magyar Országos Levéltár.
- MDP-határozatok = Izsák L. (1998) főszerk.: *A Magyar Dolgozók Pártja határozatai 1948–1956*. Budapest: Napvilág.
- Paksa R. (2004): A báró Eötvös József Collegium élete Keresztury Dezső igazgatósága idején (1945–1948). In: *Keresztury Dezső, az Eötvös Collegium igazgatója (1945–1948)*. Budapest: Argumentum – Eötvös József Collegium, 67–144.
- Pál Z. (2012): *Az Eötvös-kollégium és a hatalom kapcsolata*. Kézirat, megjelenés alatt.
- Papp I. (2002): A Nékosz legendája és valósága. In: *Mítoszok, legendák, tévhitek a 20. századi magyar történelemről*. Budapest: Osiris, 309–338.
- Papp I. (2008): *A népi kollégiumi mozgalom története 1944-ig*. Budapest: Napvilág.
- Pataki F. (2005): *A Nékosz-legendá*. Budapest: Osiris.
- Svéd L. (1994): *Megforgatott világmegforgatók. A magyar népi kollégiumi mozgalom ismeretlen dokumentumai*. Budapest: Politikatörténeti Alapítvány.
- Tóth G. (1995): Az Eötvös József Collegium előtörténete. In: Kósa L. (szerk.): *Szabadon szolgál a szellem. Tanulmányok és dokumentumok a száz esztendeje alapított Eötvös József Collegium történetéből*. Budapest: Gift Kft.
- Tóth K. (2004): Keresztury Dezső élete és munkássága In: *Keresztury Dezső, az Eötvös Collegium igazgatója (1945–1948)*. Budapest: Argumentum – Eötvös József Collegium, 9–48.